

Јован Мишковић – генерал и академик*

УДК 355/359:929

Божидар Јововић

Генерал Јован Мишковић један је од најобразованијих Срба свога времена и, бесумње, најобразованији српски официр. У његовој личности срећно су се спојили простори духа и времена да се оплоде марљивошћу и упорношћу стваралачке радозналости. Један је од бројних питомаца Артиљеријске школе који су мачем и пером стварали и оплемењивали српску државу. Одан првенствено војничком позиву, своју знатну духовну и стваралачку енергију поставио је у темеље великог отаџбинског храма науке и културе. Истраживао је националну историју и географију, бавио се биљарством и љекарством, биљежио народне пјесме, пословице, загонетке и обичаје. Био је способан и храбар војник, умјешан реформатор, надарен стваралац и организатор српске војске. Нада све, красиле су га узвишене етичке обдарености, којима је више оплемењивао друге, него што је украшавао себе. Оставио је вриједну архивску грађу и дјело које чека своје истраживаче. Двије су се вриједности особито истицале у његову бићу: љубав према домовини и према војсци. Њима је поклатио све своје духовне и материјалне тековине, а узвраћено му је – забором.

„Белешке за биографију Јована Мишковића редовног члана Српског ученог друштва¹“

Рођен у Неготини² окр. Крајинског 6 Јула 1844 године.

Родитељи: отац Радул³ Мишковић, неготински трговац, мати Рада, из Сикола окр. Крајинског.

Школе. Од Августа 1850 до августа 1854 свршио основне школе; а од Августа 1854 па до Августа 1858 свршио четири разреда полугимназије, све у Неготини.

Од Септембра 1858 до Септембра 1860 свршио 5ти и 6ти разред гимназије у Београду.

* Скраћени текст из ауторовог рукописа „Допринос српских официра националној култури“.

¹ Архив САНУ, бр. 7380/29; аутографски запис Јована Мишковића.

² Име Неготин се током 19. вијека често пише у женском роду, за то постоје разлози у његовој етимологији.

³ Мишковићев отац се у документима назива: Радул, Радован, Радоје.

6 Септембра 1860 ступио у Војну Академију у Београду, коју свршио 1 Октобра 1865⁴ и авансовао за официра.

Општи резултати за свих 5 година и из свију предмета у в. Академији 4.86.

Авансовања. Чинови 7 Октобра 1861 за каплара;

30 Марта 1863 за поднаредника;

14 Августа 1864 за наредника;

1 Октобра 1865 за артилериског потпоручика;

26 Априла 1868 за штабног потпоручика;

1 Августа 1868 за штабног поручика;

19 Августа 1872 за штабног капетана II класе;

4 Јануара 1875 за генералштабног капетана I класе;

9 Септембра 1876 за ђенералштабног мајора;

5 Новембра 1876 за ђенералштабног потпуковника;

2 Августа 1883 за ђенералштабног пуковника

Звања. Од 1 Априла 1865 до 26 Априла 1868 био при страгарским барутанама, водећи књиге манипулацијоне и материјалне о изради барута, а у последње време вршећи и дужност рачуновође.

Од 26 Априла 1868 до 16 Марта 1873 вршио штабне послове, вежбање и регрутовање војске у округу Рудничком.

16 Марта 1873 престављен за најстаријег официра Јагодинске бригаде.

1 Априла 1874 преведен у опште војно одељење војног Министарства.

28 Маја 1875 за командира 4 чете, I батаљона, I пешадијског пука.

Од 9 Септембра до 19 Новембра вршио дужност шефа штаба Алексиначке војске, која је искупљена била због осигурања границе.

20 Новембра 1875 на ново командир чете, I батаљона, I пешад. пука.

10 Марта⁵ постављен указом за вршиоца дужности команданта јагодинске бригаде I кл; а 10 Јуна 1876, на захтев ђенерала Черњајева преведен у Ибарску војску.⁶

У првом рату (1876 год.) наизменице отправљао сам ова звања: помоћник начелника штаба Ибарске војске, командант чачанских бригада, командант ужичке бригаде II класе, и начелник штаба Ибарске војске.

Указом од 10 Новембра 1876 постављен сам за команданта књажевачке окружне војске.

⁴ У изворнику омашком стоји 1885!

⁵ 1876. године.

⁶ О том догађају забиљежио је пуковник Светозар Магдаленић у књизи *Слике из наших ратова са Турцима и Бугарима 1876., 1877. – 1878. и 1885. – 1876. год. Рат с Турцима 1876.* “следеће: „Ђенералштабног капетана Јову Мишковића, једног од најбољих и најспособнијих школских официра наших, Черњајев је без икакве потребе збацио са положаја бригадног команданта, а на његово место поставио једног од најобичнијих руских официра, који се у војничким способностима ни из далека није могао да упоређи са Мишковићем.“ (Београд, 1910, стр. 42).

Из скромности, по којој је био познат, Мишковић нигде није забиљежио тај догађај као неправду која му је учињена.

12 Марта 1877 указом за начелника штаба Тимочког кора.

Највишим наређењем врховног заповедника од 11 Јануара 1878, за начелника оперативног одељења врховне команде у Нишу.

Указима: од 21 Августа 1876 за ађутанта Његовог Височанства Књаза.

1 Октобра 1878 избором Његовог Височанства постављен за војног министра, а у исто време и за почасног ађутанта Њег. Височанства Књаза.

19 Октобра 1880, услед отпуста целог министарства, стављен на расположење.

1 Априла 1882 као министар на расположењу, за начелника ђенералштабног одељења Главног ђенералштаба.

12 Октобра 1883 за начелника штаба команде активне војске, и Указом од 24 Јануара 1885 год. за Команданта дринске дивизије.

Одликовања. 1. У првом рату:⁷ сребрном и златном медаљом за храброст и Таковским крстом на прсима. Учествовао у 7 бојева и у борби.

2. У другој рату:

златан медаљон за ревносну службу;

Таковским крстом III степена;

Руским орденом Св. Станислава II степена с мачевима;

Таковским крстом другог степена (са звездом, а касније признат и с мачевима):

Румунском звездом III степена; учествовао у бојевима код Ак-Паланке⁸ и Пирота.

3. Због учествовања у француским маневрима 1887 год добио Легион д'онер (легију части) IV степена.

4. Приликом посете аустријског престолонаследника 1884, због командовања пуком пешадијским добио Комтурски крст Франца Јосифа са звездом.

5. За свршену војну Академију, Академијски знак.

Странствовања. Лети 1875 год по Француској, ради студирања бојишта из француско-немачког рата 1870 год.

Присуствовао француским маневрима у јесен 1882 год. и то у околини Амијена.

Научне корпорације. Изабран:

за почасног члана српског лекарског друштва 28 Октобра 1873.

за редовног члана српског ученог друштва 2 Јуна 1875.

Књижевни рад.

1. Војнички чланци штампани су у Војину за 1866, 67, 68, 69 и 70 (већином преводи);

у *Будућности* за 1873 годину; и

у *Отаџбини* за 1875 и 1881 годину; и

у *Ратнику* за 1879, 81, 82 и 85 годину.

⁷ Мисли се на српско-турски рат 1876. године.

⁸ Турски назив за Белу Паланку, иначе и на турском значи исто.

2. Народне умотворине штампао у Вили за 1866, 67 и 68 годину.
 У Матици за 1869 и 70 годину;
 У Панчевцу календару за 1872 год; и
 У Архиву за целокупно лекаство за 1874 и 75 годину.
 3. Разни чланци штампани:
 У Србији за 1868, 69 и 70 годину; и
 У Школи за 1873 годину.
 4. У Гласницима српског ученог друштва штампани:
 а. Опис Рудничког округа I, II, III (у књизи 34 за 1872 г);
 б. Опис Рудничког округа IV, V (у књ. 41 за 1875); оба чланка и засебно отштампана.
 в. Грађа за новију историју Србије (у књ. 49, за 1881);
 г. Опис Књажевачког округа (у књ. 49, за 1881);
 д. Топографски речник Јагодинског округа (у књизи 61 за 1885 год). Штампано у 50 комада.
 5. Засебно штампана дела:
 а. Путовање по Србији (1874 из Српских новина прештампано);
 б. Облик пешадијске борбе, с француског (1875);
 в. Хидрографија независне Кнежевине Србије (1880). Наредило министарство просвете; и
- НЗ.⁹ Израдио Рат Србије с Турском 1877/8, које је врховна команда штампала (1878 год).

20 Марта 1885 год.
у Београду

За верност јамчи с документима
Јов. Мишковић пуковник¹⁰

Годишњак Академије, књига IX 1895, донио је допуну биографије Јована Мишковића, сврставајући његове радове по годинама објављивања и часописима гдје су штампани:

„Јован Мишковић

Допуна библиографији штампаној у Годишњаку VIII, 1894.

Родитељи: Отац Радоје (прозван Радул), трговац из Неготина; мати Рада, из Сикола, окр. крајинског.

Напоменути књижевни радови, по годинама публиковања и са означањем где су штампани, ови су:

1866.

– Путописне белешке из Зајечара у Гуприју (Војин).

1867.

– О слагалиштима (Војин).

1869.

– Опет о нашој земаљској снази (Војин).

– Значај Чачка, Горњег Милановца и Карановца (Србија, политичко-економски лист).

– Поглед са Сувог Рта на Стару Србију (Србија).

⁹ Честа ознака у Мишковићевим рукописима, а и другдје, у смислу скретања пажње, опаска (ваљда „на знање“?).

¹⁰ Тај Мишковићев рукопис је поднесак Српском ученом друштву ради увида и предлагања за чланство у Српску Краљевску академију. Рукопис је пренесен без икакве интервенције.

- Са Кушића, геогр. црта (Србија).
1870.
- Грађа за Етнографију и Историју Србије (Календар 'Панчевац').
1873.
- У корист наше војне снаге (десет чланака војне садржине у 'Будућности').
- Наши споменици (Будућност).
- Борба на Љубићу (Школа).
1874.
- Нешто из лекарства и биљарства Рудничана (Архив за целокупно лекарство).
1875.
- Војна удружења и беседе код нас (Отаџбина).
- Ајдук Вељко Петровић (Отаџбина).
- Нешто из лекарства и биљарства Рудничана (Архив).
- Ређа и нова имена биља (Архив).
1876.
- Облик пешадијске борбе (Превод са допунама. Засебно штампано).
- Да ли нам је рат од користи (3 чланка у 'Истоку').
1878.
- Рат Србије са Турском за ослобођење и независност. Службено издање.
1879.
- Војно-географски опис земљишта, на коме су српске трупе оперисале у рату 1877.–8 (Ратник).
- 1880.
- Грађа за новију историју Србије са 6 цртежа (Гласник Српског ученог друштва, књ. XLVIII).
- 1881.
- Извод из устројства Швајцарске војске (Ратник).
- Из Јевропе (Отаџбина).
- Уређење наше војне снаге (Отаџбина).
- Просвета као помоћница војске и пољске привреде (Отаџбина).
- Стрелачке дружине у Србији (Отаџбина).
1882.
- Војне језгре (Ратник).
- Офансива 1809. с планом (Ратник).
- Из Бријалмонове тактике (Ратник).
- Јуор планина (Отаџбина).
1883.
- Бој на Љубићу 1815. с планом (Ратник).
- Пријатељски савети младим официрима (Ратник).
- Војне језгре (Ратник).
1886.
- Кратки опис Јагодинског округа (Гласник СУД, LXIV).

1887.

– Неке напомене за тактичко вежбање трупа (говор у Краг. офиц. касини. Засебно штампан).

– Неки стари градови¹¹ и њихове околине у Србији са цртежима (Старинар).

– Две старе цркве у Књажевачком округу, са цртежима (Старинар).

– Пешадијски редов (засебно издање).

1888.

– Свети Сава и српски народ (беседа у Краг. офиц. касини, засебно штампано).

– Неки стари градови и њихове околине у Србији, са цртежима (Старинар).

1889.

– О развијању врлина у нашем народу (беседа у Беогр. офиц. касини (Ратник)).

– Косовска битка (говор на дан 500 годишњице у Беогр. офиц. касини (Отаџбина)).

– Подизање споменика погинулима за слободу и независност (Ратник).

1890.

– Одзив на Комаровљеву карту и Славјанскија Известија (Ратник).

– Путовање по својој отаџбини (Ратник).

Примедбе:

1. Преводи, рецензије и белешке штампане у Војину и Ратнику нису помињати.

2. Прикупљени народни умотвори (загонетке, песме и приче) штампани су у Вили (за 1866, 67 и 68. г.) и у 'Матици' (за 1869. и 70. год).¹²

3. Одговор на критику Љубе Јовановића професора о 'Косовској битци', штампан је у Отаџбини и засебно 1892.“

Уз наведено, требало би додати и Мишковићеве *Бележнице*, којих је било четрдесетак, али су, на жалост, неке изгубљене. У њима ће истраживачи наћи записе о многим занимљивим догађајима из српске националне и војне историје. Уредан и тачан до крајности, Мишковић је поуздан извор, па су га дјелимично користили наши и страни историографи и географи.

Мишковићи по деди Мијајлу

Припремајући се да напише биографске податке за потребе избора у чланство Српске Краљевске академије, Мишковић је успут забиљежио свој кратки родослов. Тај запис је важан и због тога што даје податке о социјалном поријеклу српских официра. Он првенствено истиче своје националне коријене, биљежећи и занимљиву појаву да су се многе српске породице „повлашиле“ женидбама.

¹¹ У војној литератури 19. вијека градовима се називају искључиво утврђења. У садашњем смислу градови се називају варошима.

¹² Многи од тих радова остали су необјављени у *Бележницама*.

„Родослов:

По причању чича Јакова Атанацковића, оца официра Јоце Атанацковића¹³ следећа је историја о моме деди и оцу:

Мој деда звао се Мијајло, а отац Радован.

Деда је живео у селу Самариновцу (од самара), које је онда било српско, а сада је влашко.

Моме деди умре прва жена, која је родила мога оца Радована, и ожени се другом – влајином, из села Џањева, која повлаши целу кућу. Мога оца из тепања прозва по влашки Радул, а мога деду – свога мужа, назва 'Мишко', и тако су та имена остала за свагда, и по њима држи се, да сам ја порекла влашкога. Али је мој деда био чисти Србин, и оженио се првом женом Српкињом, која је и мог оца родила. А што је друга жена влахиња њих прекрстила, то није чудо, кад се зна 'да је једна влајиња у стању да повлаши цело село', а камоли малу децу. Мој је отац дошао на занат у Неготин и ту остао'.¹⁴

О животу Јована Мишковића мало се зна. Највише података може се наћи у његовим „бележницама“, у које је предано уносио све важније догађаје из личног и државног живота. Будући да је два пута био и војни министар, а стално је био присутан у животу Двора, његови записи имају историјску вредност.

Мало је познато да је Јован Мишковић имао и старијег брата Ђорђа, питомца 4. класе Артиљеријске школе.¹⁵ Он је био на школовању у иностранству, пошто је с одличним успехом завршио војну школу. Послат је у Берлин „да у пруској војсци доврши војничку практику“. Послије двије године, он и његови другови „даду оставку на званија своја; и томе је узрок био до неуредне управе и недостојног поступања с њима од стране тадашњих војничких старешина“. Касније је одређен да иде у Пољску и тамо се прикључио пољским устаницима. Послије повратка у земљу влада није хтјела да му дâ службу. За то вријеме, до одласка у Русију, „од пролећа 1863. до јесени 1864. Мишковић је у приватном кругу живео оскудно али достојно поштенем човеку и бавио се научним и књижевним радом“. Током боравка у Београду Ђорђе је написао двије књиге: *Математична и физична географија за средње школе из више немачких аутора* (Београд 1870) и *Математичке задатке* које је књиге „школска комисија“ наградила и печатала. Октобра 1864. године отпутовао је у Петроград, „где руска влада прими и њега и другове му као офицере, и они се разместе по школама. Он уђе у школу Ђенералног штаба, одељење геодетично, и том приликом опише ту школу у 'Војину'“. ¹⁶ Према подацима, Ђорђе је био веома надарен у области математике. „Од тешке болести дође натраг постојбини, и б

¹³ Јован Атанацковић, питомца 7. класе Артиљеријске школе, постао је официр 1870. Био је генерал, војни министар и министар грађевина.

¹⁴ Архив САНУ, бр. 7242/17, записано 1884.

¹⁵ У Споменицу седамдесетпетогодишњице Војне академије име му је погрешно написано – Коста Мишковић.

¹⁶ „Војин“, 1865, стр. 111.

Марта ове године¹⁷ премине обливен сузама млађег брата Јована Мишковића потпоручника артиљеријског“. Смрт Ђорђа Мишковића обиљежиле су готово све српске новине у земљи и ван ње, гдје су живјели Срби. Ђорђе је умро врло млад, у 25. години, од туберкулозе. Судбина није дозволила да се још један унук деде Мијајла уздигне међу велике Србе.

Наговјештај будућег истраживача и научника

Будући знаменити војник, истраживач и научник слутио се већ у Мишковићевим записима из времена практичних путовања питомаца Артиљеријске школе по Србији. Он је све то вријеме брижљиво биљежио податке о просторима и људима, и у тим забиљешкама наслућује се официр особите научне радозналости. Пролазећи први пут појединим просторима Србије, он је већ много знао о њима из историје српских устанака. Такође су му били познати радови учених истраживача балканских простора Ами Буеа¹⁸ и Јохана Георга Хана,¹⁹ а касније је на путевима сусретао и Феликса Каница,²⁰ „који су својим белешкама у неколико и нашу отаџбину са страним светом упознали“. Многи Мишковићеви описи предјела и археолошких старина веома су личили на Каницове, а неке од њих описивали су и обрађивали обојица, сваки засебно. Већ у то вријеме, кад нико није имао праве слике о томе шта се налази под рушевинама античкога локалитета, Мишковићева интуиција је наслућивала оно што је касније наука потврдила: „Гамзиград настанио се у пријатној Луци, и близу ладне воде, што више доликује каквој вили или манастиру, него ли једном убојном месту, које је начињено за склониште свега што је мило и драго... А коли ће још моћи да растумачи?!“²¹

Ти младачки Мишковићеве записи, мада научно наивни, говоре о његовом познавању српске литературе. Он објашњава како је гамзиградску легенду обрадио „наш писац, појета и живописац г. Ђура Јакшић... са својом причом 'Син седога Гамзе', која је штампана у 'Даници' за 1861 год. у бројевима: 9, 10 и 11“. Те појединости говоре да је још као питамац Артиљеријске школе пратио српску књижевност, а из његове заоставштине се сазнаје да је био претплаћен на готово све књижевне и научне часописе. Он је већ тада, описујући поједина мјеста, дао драгоцене податке о њиховим мјештанима:

„У овој околини (Соко, Б.Ј.) многи људи имају велику гушу, као и Бошњаци око Сребрнице. Мисли се да се ово добија од воде, које је

¹⁷ Јован је 1866. записао у својој биљезници: „6 Марта у Недељу, у 10 3/4 пре подне издану брат ми Ђока, штабни потпоручик“.

¹⁸ Ами Буе, доктор медицине, геолог, географ, етнограф и путописац.

¹⁹ Јохан Георг Хан, географ, етнолог и албаноолог; аустријски конзул у Јањини. Радио је на трасирању српске железнице.

²⁰ Феликс Каниц, археолог и путописац, у нас познат по дјелу *Србија – земља и становништво*, Београд, 1985.

²¹ Мишковић, *Путовање по Србији*, Београд, 1874, стр. 109.

долина дубока, покривена, северу окренута, и где сунчеви зраци слабо допиру, а и од рђаве хране. Такви људи нису сасвим здрави, и уопће су сви доста глупи.“²²

Такав приступ истраживању Мишковић је задржао и у каснијим озбиљним научним радовима, нарочито у „описима округа“. Он се у томе умногоме угледао и на свог професора у Артиљеријској школи, Јована Драгашевића, који му је, поред осталих предмета, предавао и стилистику. Не само да се на његове радове позивао већ га је у писању и слиједио. И он је, као Драгашевић, научна размишљања уступао лирским надахнућима, која је изазивала љепота предјела: „У Кушићима има за око лепо уживање, када се поглед баци северо-западу. Боже благи! Стоје нагомилане стене једна врх друге, да их човек загледати, да их се нагледати неможе.“²³ Иако је на једном мјесту рекао да нема пјесничког дара, у надахнутом опису планина Старе Србије забиљежио је: „Та Србин је природни појета! Њему је природа и прошлост књига из које црпи дата и науке, да искаже оно, што му срце осећа, а јуначко грло хоће да искаже.“

У путним биљешкама питомца Артиљеријске школе налази се готово све оно што се касније сусреће у радовима зрелог научника: особености крајева и људи, љепоте предјела, увијек осјенчене неким људским додиром, развалине давних цивилизација, које опомињу на човјекову судбину, прикладни положаји за одбрану, легенде о рушевинама старих градова и црквишта, осликани зидови срушених богомоља с ликовима српске историје – све је то наговјештавало будућег znalца, који је сазријевао прије времена које су доносиле године. Он је Србију посматрао и оком умјетника, који је много јаче доживљавао него што је умιο да искаже, и оком војника, који је већ сваком предјелу знао да одреди вриједност на топографској карти. Занимљиво је с каквим је војничким искуством посматрао један положај осамнаестогодишњи слушалац друге године Артиљеријске школе: „У дну Калафата, а одма изнад утока Лознице у Тимок (с’ десне стране), налази се једна дивна позиција.

„Положај (позиција). Одма с’ десне стране, поред пута, стоји једна, из Ртањског ланца отргнута тераса, висине таман такве, да се војнички употреби. Поседнута, она готово и сама добро држи у шкрипцу цео насип,²⁴ од Бољевца Честобродици идући. Нагиби су јој од стране Бољевачке стрми, а острагу, према Честобродици, благи, таман за одступање, ако потребно буде. Од стране пута и пред њом, у једној подини, налази се мало шуме, која би се корисно за засеке употребити могла, којима би се пролазак још већма отежао...“²⁵ Та Мишковићева склоност за уочавање војнички прикладног земљишта није сама по себи

²² Исто, стр. 15.

²³ „Србија“, 1869, бр. 117, стр. 401.

²⁴ У Србији назив за насуту пут или пут макадам.

²⁵ Путовање по Србији, стр. 93.

дошла. Још приликом настанка идеје о утемељењу српске војне академије, образовани Фрањо Зах унио је у Устројеније Артилеријске школе обавезу практичне наставе: „Осим тога имат’ће питомци о Божићу и Васкресу по 8 дана одмора, а сваке јесени по свршетку годишњег испита по 20 до 28 дана. Но за ово последње време дужни ће бити питомци по Србији путовати, у избору војени позиција упражњавати се и т.п. Како би им се одма оно, што им се теоретически (буде) изјасњавало у практики показати могло.“²⁶

Још у тим ђачким данима Мишковић је показивао склоност према народном стваралаштву и умијеће да одабира његове најљепше примјере. На тим путовањима чуо је и записао дивну легенду о постанку имена једног извора на Комовима. То је „вода Маргарита“, коју помиње и Михаило Лалић у једном свом роману („јеси л’ икад на Ком излазио / јеси л’ пио воде с Маргарите?“):

„Прича о овој чесми постоји следећа:

На тој споменутој ливадици, између она два десна крака, чували су некада овце 11 чобана и са њима Маргита девојка. Као из шале опкладе се они с њом: ’ако она ноћу оде на ту чесму и нож код ње у траву забодје, који ће сутра дан бити сведок, да је она доиста ноћом ту додила, да ће јој сваки од њих по једног овна дати’. Она на то пристане. Била је слободна девојка. Оде ноћу чесми, клекне и забодје нож у земљу, али у исто време прободје нехотично прострти по земљи скут од своје хаљине, па кад хтеде устати да пође, прободени скут не даде јој, и она у уображењу, мислећи да је ко вуче, пресвисне од страха, и сутра дан нађу је чобани онде мртву, где је код чесме и саране, па онда и тој чесми даду име: Маргита (Маргарита).“²⁷

Ипак, уза све то што је мамило и узнемиравало његову радозналост, остао је најприврженији својој великој идеји, свом духовном завештењу – српској војсци. Било којом облашћу да се бавио, првенствено је био војник. Као једина организована снага, војска се кретала најтежим националним опредјељењима, којима је, касније, удахнула смисао за културу и цивилизацију. Млади официр Мишковић тек је започињао своје путовање по Србији, на којем је оставио видљиве и препознатљиве трагове.

Образован и храбар војник

На једном мјесту Мишковић је записао да официр, ако и не зна историју, може бити добар и стручан, али не и образован. Зато још приликом првог ступања у службу отвара сва своја радознала чула: сакупља народне умотворине, историјску и етнографску грађу, обилази старе рушевине утврђених положаја, описује земљиште, народ и језик. У свим тим радовима могуће је наћи неку војничку поуку, а у свим

²⁶ Споменица педесетогодишњице Војне академије 1850–1900, Београд, б.г. Артилеријске школе (Пројект) – Устројеније.

²⁷ Путовање по Србији, стр. 34, 35.

војним списима служио се научном истином. Ако се бавио етнографијом – биљежио је ратничке особине народа, ако је скицирао предјеле – указивао је на њихове могућности у току ратовања, ако се бавио историјом – говорио је о војничким врлинама српског народа. Све је то исказивао без непотребног заноса и романтичног претјеривања. У својим забиљешкама из српско-турског рата 1876. године, без устучавања је приказао неспремност, усташеност, па и кукавичлук српске народне војске у њеном првом озбиљнијем ратном окршају. Његовој критици нису измакле ни неспособне војне старјешине, па је због њихове сујете доспио и у затвор. Приликом одласка у Страгаре, „на своје одређење“, уочава се смисао за запажање особина земљишта: „У Честобродници стара букова шума, а црвена неплодна земља. Честобродница се 6 пута прелази. Механа је на левој, а манастир на десној обали.“²⁸

Колико запажања и колико порука војнику, ако би се десио у рату на том простору! У старој буковој шуми може се заклонити од непријатеља и невремена. Водени ток је такав да се на шест мјеста може прегазити. Старјешинама или рањеницима манастир може послужити као штаб или превијалиште. Из тог времена, на почетку војничке службе, оставио је прве забиљешке о ратним начелима, свакако из књиге неког француског теоретичара:

„Ратна начела

1. Највеће препреке марширајућој војсци јесу: пустиње, брегови и велике реке.

2. Војни план треба да предвиди све што непријатељ може учинити и да садржи средства за његово осујећење. Њи има врло много и зависе од обстојатељства, жениа вође, од природе трупа и од месности ратног позоришта.“²⁹

Одмах по доласку у Страгаре млади потпоручник је сачинио списак литературе којом ће надопунити стручно и опште образовање. Тај списак управо одсликава његову склоност, па и предодређеност за бављење науком, а њена разноврсност указује на велику научну радозналост будућег ствараоца.³⁰ Њега је интересовало источно питање, географски радови о Балкану Ами Буеа, „све књиге за стојећу и народну војску“, *Теорија прозе* од Владимира Вујића, физика, хемија, „јестествена историја“, Плутарх и многи други, а нарочито историја. Мишковић је рано осјетио да без преданог рада нема ни успјеха у служби и да је осјећање великог достигнућа послије завршетка школе само обмана неискусном и младом човјеку. Поучен тим сазнањем, он се касније обратио младим официрима и упозорио их на погрешке које тада настају.³¹

Ни на једном војничком задатку Мишковић се није бавио само службеним пословима. Његова научна знатижеља непрестано му је

²⁸ АСАНУ, 7242/1, стр. 24.

²⁹ Исто, стр. 52.

³⁰ Исто, стр. 60.

³¹ „Ратник“, 1883, св. IV, стр. 283 (насловна страна).

извлачила испод оловке мноштво података, којима је испуњавао своју научну отвореност и жељу да све то сачува од заборавља. Он је у потпуности прихватио Драгашевићеву поруку да, управо међу војницима, Србија чека своје истраживаче и описиваче: „Искрокирах изворни предео Чемернице и даље до Јелина брда. Ручах и ноћих код Јакова Милошевића у Коштунџицима, где је некад механа била. Платих двије чутуре ракије и 4 гр(оша) двојици те ископаше двије³² плоче од мађарског гробља, али се ништа осим костију (највише зуба) не нађе.“³³

Мишковић није био само пуки теоретичар. Он је припадао најупорнијим и најхрабријим српским официрима. Разочаран незнањем и несналажљивошћу многих официра, категорички је записао с познатом напоменом „НЗ“ у својој „бележници“: „НЗ. Да сам се 24 на Боровцу десио, извесно или неби Боровац пао, или неби ја жив остао. Нити би својевољци са Лисе одступили да је г. Дучић³⁴ тамо био. (4 Авг. Среда).“³⁵

Академик др Владан Ђорђевић, говорећи на погребу Јована Мишковића, у име Српске Краљевске академије, нагласио је покојникову храброст: „Данас је цео гарнизон београдски под оружјем да поздрави тебе, храбри војводо Дринаца, да те плотунима из репетирака и брзометних топова подсети на оне плотуне који су око тебе грмели на Драгоманском Кланцу, када си са цигло три чете остао на том стењу да заштитиш заповеђено одступање читаве једне војске... и зато могу, довршивши ове године све моје студије о том рату, да кажем са поуздањем да ме доцнији историци неће демантовати, да си ти Јоване Мишковићу, био *најбољи дивизијар српске војске у последњем рату*. Био си јунак раван по срцу Михаилу Катанићу, и само те је случај сачувао од сигурне смрти на бојишту, али и осим храбрости ти си твоју дивизију мудро водио.“³⁶ Томе је академик Ђорђевић додао још један податак: „Наш тадашњи Врховни Командант, покојни краљ Милан, рекао ми је пред своју смрт да си му ти био најбољи дивизијар.“³⁷

Као неспорни зналац ратне вјештине,³⁸ коју је умјешно примјењивао, и познавалац земљишта на којем је ратовао, Мишковић је написао једино службено издање о другом српско-турском рату.³⁹

³² Мишковић ту ријеч два пута пише ијекавски, вјероватно под утицајем мјештана, који су тако говорили. Ијекавски изговор у тадашњој југозападној Србији био је много чешћи.

³³ АСАНУ, 7242/3, стр. 20 версо и 21.

³⁴ Архимандрит Нићифор Дучић, национални радник и књижевник, вођа херцеговачких добровољаца у српско-турском рату 1876. године.

³⁵ АСАНУ, 7242/8, стр. 32 версо.

³⁶ Два говора приликом погребља Јована Мишковића, Београд, 1908, стр. 10 и 13.

³⁷ Кнез и краљ Милан је цијенио стручност и поштење Јована Мишковића, па га је поставио и за управитеља васпитања и образовања престолонаследника Александра. Међутим, сметала му је Мишковићева несклоност према краљевој дволичности и колебаљивости. Зато га је у једном тајном писму Кости С. Протићу назива глупаком. Мишковић је те краљеве особине добро знао, па их у својим списима веома негативно приказује.

³⁸ Светозар Магдаленић, *Слике из наших ратова*, Београд, 1910, стр. 42.

³⁹ Грађа за опис најновијих ратова Србије са Турском, „Ратник“, 1879, књ. II, стр. 528, 679 и 873.

Други српско-турски рат затекао је Мишковића на мјесту начелника штаба тимочке војске, гдје је све припреме обавио с највећом војничком тачношћу. Кад је генерал Коста С. Протић, по налогу кнеза Милана, извршио инспекцију припремних радова, био је одушевљен ваљаношћу и стручношћу обављеног задатка. На основу тога, кнез га је поставио за начелника Оперативног одјељења врховне команде. У знак посебног поштовања његовог рада и стручности, учинио му је почаст и поставио га за свог ађутанта 21. августа 1878. године. Та дужност је означавала посебну наклоност владаоачеву према истакнутом официру.

На кнежев захјев, Мишковић је поднио 8. марта исте године своје мишљење о преуређењу српске војске, министарства и генералштаба. Задовољан тим засмислима, као и његовим укупним радом, кнез га је поставио за војног министра 1. октобра 1878, и за свог почасног ађутанта. Том приликом понуђен му је и чин пуковника. Тај избор указује на велики војнички ауторитет једног официра, тим више што је тада у српској војсци било неколико генерала. Мишковић је тај догађај записао у својим „бележницама“:

„За министра грађевина генерал Р. Алимпић. За војног ја. Књаз нудећи ми овај положај, изјавио ми такву похвалу, какву још нико није доживио.

Ја примим предлог са изјавом да томе нисам дорастао, и бојећи се нерасположења код виших официра; а уједно да никакву политичку боју неносим, него само владаочев избор.

Прими се то са похвалом и понуди ми се са ступањем у комплет чин пуковника.

У интересу морала и среће наше војске, ја одбијем понуђени ми чин.

И тако ја постадо српски војни Министар од 34 године старости. 27 Септембар (Среда).

Сутра ће се указ написати.⁴⁰

То министровање трајало је до 19. октобра 1880. године.

Новог министра чекао је велики и напоран посао: демобилизација и преуређење војске, нов распоред по гарнизонима, организација издржавања и смјештаја, формација стајаће и народне војске, израда нових закона и правила, издавање књига и часописа. Из тога времена остало је неколико важних докумената која свједоче о предузетништву новог министра. Нешто прије него што је дошао на ту дужност, написао је *Пројект за преустројство ниже војне Академије (у главним цртама)*.⁴¹ У том документу је бивша Артилеријска школа преуређена и добила је службени назив војна академија. Послије многих покушаја прије тога,⁴² били су настали најприкладнији услови да се та значајна српска

⁴⁰ АСАНУ, 7242/12, стр. 3.

⁴¹ Архив Србије. ПО-29:139. Документ је датиран „26 Јула 1878 године. У Нишу“. Мјесец дана прије него што је постао министар.

⁴² Споменнице педесетогодишњице и седамдесетпетогодишњице војне академије (1900. и 1925).

војна установа реформише и прилагоди савременим захтјевима. Томе је нарочито допринијело искуство из два српско-турска рата и способност новог војног министра да тај посао доврши. Нацрти докумената о реформи војске и војног школства налазе се у Мишковићевим забиљешкатама још много раније, у току српско-турског рата,⁴³ што показује да је војну реформу сматрао првенственим задатком. Он је, као ријетко који официр, знао шта значи школован старјешина, нарочито послје ратног искуства. Брига за војну школу нарочито је уочљива у вријеме министровања. Већ на самом почетку јунских испита у његовим забиљешкатама налази се више напомена о присуствовању годишњим испитима у Војној академији, па чак и у поткивачкој школи. Већ 4. октобра 1878. обратио се врховном заповједнику, подносећи му пројекат о реформи војске, који почиње:

„Ваше Височанство, Мој Господару!

Одликован великим поверењем, да постанем војни Министар Вашег Височанства, ја сам следовао високом избору, не толико из убеђења, да сам за тај тешки положај потпуно дорастао, колико да Вашем Височанству дадем доказа о мојој готовости за рад, у интересу наше младе војске, а у корист престола и отаџбине... држим, да треба здраве и савремене реформе у свим војним гранама предузети, које би одговарале будућем положају и основане биле на досад крвљу стеченим ратним искуствима.“⁴⁴

Реформом је предвиђано: преустројство генералштаба, реорганизација читаве војске, преустројство војног министарства, преустројство војне школе, уређење стајаће војске, војно осигурање земље, преоружање читаве војске и организовање војне наставе за цео народ, „почев од основних школа, како би се дух самопоуздања пробудио и од малена гајио у њему“. Затим: „Шиљање сваке године извесног броја наших официра у стране војске од ауторитета“ и издавање војног листа, „да би се младим људима отворила воља за читањем и умним усавршавањем“. Тај докуменат, у цјелини, без обзира на то што припада давно прошлом поимању и расуђивању о војној организацији, умногоме може бити поучан јер је задржао свјезину стилистике и писмености некадашњег војничког документа и нема ничега „канцеларијског“ и произвољног, ни трага од политичке фразеологије. У њему је садржано искуство стечено на бојном пољу, гдје се непогрјешивим одабиром исказују све добротe и слабости војске.

Мишковић је увијек, као војник, а поготову као војни министар, сматрао да официр првенствено треба да буде широко образована и културна особа, која треба да стручно и дисциплиновано обавља војничке задатке. Он је знао да Клаузевиц није без разлога говорио да цивилизована војска чини мање злочине.⁴⁵ И заиста, заслуга је и

⁴³ АСАНУ, 7242/9, стр. 73.

⁴⁴ Архив Србије, ПО-29:145.

⁴⁵ О цивилизованом понашању и узвишеној етици српске војске могу се наћи бројна свједочанства. Једно од њих је *Законик цара Душана*, гдје се види да

војничке традиције и српских официра што се ниједна војска на овим просторима није понашала цивилизованије од српске војске.⁴⁶

Кнежевином Србијом стопама Вука и Каница

Послије завршетка артиљеријске школе, Мишковић је отишао на своје прво службовање у Страгаре. Тамо је провео три године „водећи књиге манипулацијоне и материјалне о изради барута, а у последње време вршећи и дужност рачуновође“. При првом сусрету младог артиљеријског потпоручника с новом средином уочава се његова жеља да је испита, да продре у њене тајне, да се с њом сроди. Поред обављања свакодневних задатака, много је читао штива из опште културе. Свјетлан је био да само помоћу широког знања може да разумије и одгонетне тајне неистражене српске земље. Њега није онерасположила провинцијска глувоћа забаченога краја, већ примамила сликовитом загонетком простора у којем се крију многе тајне. Те прве утиске записао је у дневнику, чија формулација назива одаје понос и достојанство власника који је успјешно стигао на жељено одредиште: „Бележник Јована Мишковића, официра, свр. питомца војне академије. 4/10 1865 године. У Београду.“ Српски официри су веома поносно истицали своје звање. Тако се и Мишковићев професор и у много чему претходник и учитељ, Јован Драгашевић, увијек потписивао додајући: „официр и професор“. Радујући се животу и прихватајући све његове тегобе, Мишковић је записао у свом „бележнику“ да више није на терету државе, већ да је и он постао „пореска глава“: „Данас сам платио први порез (данак) у мом животу. Као житељ села Страгара, и то 41 гр. и 12 1/2 пара порески за Дмитровско полгодије.“ Опис сусрета с барутаном и околином открива проницљиво и радознало око, и широки духовни простор у који ће се сабирати будуће животно искуство. Предио који му се указао није само визија замрлог зимског крајолика далеког и непознатог села, већ наслућени облик живота у чије тајне треба ући: „Хиљаде мисли и узбуђења породиле се у мени. Кад стадоше кола и један гарав баруција отвори капију од атара барутане страгарске. Видим шуму и по коју радионицу где усамљено стоји, а вода шушти, ударајући у токове... (?) машина. Тек по који поцрнели радник сусретне нас и пробуди ме те се сетим где сам. Десно и лево од нас, по брдима, стоје раштркане поједине кућице сељака страгарских; а извијугане стазице у брду воде појединим стаништима. Ово је заиста дивно видети. Таласајуће, не висока брда надкрила се са свију страна, а неизбројне стазице вијугају тамо и овамо. У даљини шушти коло машинско. Каква је разлика између бурног Београда, и тијотужног овог усамљеног места.“

је пљачка била забрањена и да су духовна светишта народа била заштићена. Довољно је рећи да је законодавац употребио само један члан и једну реченицу да би одвратио свакога од каквог злочиначког чина: „Црков на војсцѣ кто обори да се убије или обеси“. Затим: Гавро Шкриванић, *Поступак са заробљеницима у средњовековној Србији, Босни и суседним земљама*. „Војноисторијски гласник, 6/65, стр. 101.

Мишковић је имао смисла за поезију, али сам није стварао. Тек за вријеме службе у Страгарима записао је по који невјешти стих. Радије је биљежио оно што је народ створио. Ипак, није одолио да не запише неколика десетка стихова из *Луче микрокозме*, а могу се наћи и стихови Хајнеа и других тада познатих пјесника. У Страгарима је записао прву слику народних обичаја и у начину биљежења не заостаје за искусним сакупљачима:

„Поклади. У вече, у механи скупили се обитаоци страгарски, сваког пола и старости, и понели сваки по штогод за јело и пиће. Старци су седели за столом па јели и пили, слушали гајдаша и гледали како младеж игра; а момци и девојке, и снаше и сви редом најпосле играли су око гајдаша. Најпосле се играла игра, гди по двоје певају у коло, а у колу су (у среди) двоје, обично мушко и женско, и који, уватив се за руке, све идући свуда око кола раде све оно што они око кола певају. Свака се строфа завршава са 'Пајо, пауне'. Најпосле једни певају: 'пољуби Пајо ког волиш у колу', и онда они што су у среди, иду па бирају; и кога оћеду пољубе. И ја сам био у колу...“⁴⁷

Већ идуће, 1866. године, јавио се Мишковић у „Вили“ Стојана Новаковића⁴⁸ бројним прилозима из народне књижевности: епским и лирским пјесмама и загонеткама, које су, како би се могло закључити, сакупљене за вријеме службе у Страгарима. Међу тим прилозима налази се и један његов приједлог у којем се види много шире интересовање од народне књижевности. Он, вјероватно, спада међу прве Србе који су настојали да сачувају од заборавља све духовне вриједности свога народа, што потврђује и његов чланак „Приметба“, у којем критикује дотадашњи рад на том пољу као једностран и непотпун: „Досада се обично купиле и печатале само народне песме, приповетке и пословице, а друго је све заборављено. Зар загонетке, поскочице, здравице и скаске нису исто тако дивно народње благо, као што су и песме и приповетке? Зар би мање корисно било да ко купи и опише народње ношиво у разним крајевима, обичаје? Па кад би ко имао да скупи арије и мелодије разних српских игри и песама; за тим да побележи разне речи и изражаје (допуну Вуковог речника); па да прикупи разне називе из ботанике (нарочито траве) зоологије (особито инсекте) и минералологије; од какве ли би то користи било?“⁴⁹

У једном писму свом пријатељу Стојану Новаковићу супротставља се његовом мишљењу да биљкама треба да се баве само стручњаци. Сматрао је да на култури и науци треба да раде сви, према својим знањима и могућностима, а да научници тај рад треба последије да проучавају и систематизују: „Што о мом чланку 'о биљу' велиш немаш право. Зар песме, пословице, приче и остале народне умотворе купе

⁴⁶ Видјети у записима Јована Мишковића, Ота Дубислава, Пирха и Каница, у делима Брокијера, *Историји Леполда Ранкеа*, и другим.

⁴⁷ АСАНУ, 7242/1, стр. 16.

⁴⁸ „Вила“, лист за забаву, књижевност и науку, 1866, 1867. и 1868.

⁴⁹ „Вила“, 31/1866, стр. 508.

све људи који се у томе разумеу, па да одма и научно оцене исте. То је само прикупљање материјала, који чека вешту руку, да га прочисти и у научне делове размести и оцени, као то си и ти сам казао, када су прве народне песме у твојој 'вили' штампане, а као што и Јагић⁵⁰ у чланку о новој књижевности (Матица) рече. Па тако је и са Ботаничким стварима. Ако ми будемо чекали да све Панчић и стручни људи покупе ботаничке и друге називе, то за цело још задуго нећемо имати своје рођене терминологије за Ботанику и друге шпецијалне науке...⁵¹ Да је Мишковић остао при свом ставу види се по томе што је за тај рад награђен пријемом „за почасног члана српског лекарског друштва 28 Октобра 1873.“ Послије тога, објавио је у часопису „Српски архив за целокупно лекарство“, 1874. године, чланак „Нешто из лекарства и биљарства Рудничана“, што је наставио и 1875, као и чланак „Ређа и нова имена биља“, објављен исте године. Ипак, прихватио је Новаковићев савјет и у наредном писму обећао: „По твоме упутству купићу Речник Вуков, и бавићу се уопште са прикупљањем свију народних умотворина, кад год ми се прилике укажу, јер ме тај посао интересира и занима.“ Тих година записује у свом „бележнику“ план систематског истраживања рудничког краја, у којем се види темељит истраживачки приступ раду.

„Кметове свију села испитати и побележити: Преко којих међа иде међа њиховог атара? Имена тих места. Дужина те обилазне линије?

Са којим се атарима међи?

Која се још места у њиховом атару налазе? Њихова имена.

Постанак свију. Приче, Историја, басне.

Гробље?

Кога свеца славе, кога преслављају, а када крста носе?

Којој цркви припадају?

Који су засеоци у њиховом селу?

Које стоке има; челе, свиње, свилне бубе?

Кога дрвета највише има?

Промењивање имена њиховог села.

Историју војевања, ношњу, обичаје, песме, приповетке, загонетке, пословице, басне, речи, биљарство и т.д. испитати и побележити посебице и нарочито.

У сваком селу распитати имају ли винограда, какве усеве сеју, имају ли њива и воћа другог. Какве рибе у рекама; какве звери у брдима и шумама; које врсте шума.⁵²

Мишковић је за све вријеме бављења војничким пословима стизао да се бави и науком, па чак и током српско-турског рата. То се види из понуде министру културе и црквених дјела Алимпију Васиљевићу, у којој му нуди на увид *Хидрографију независне Кнежевине Србије*: „Ја

⁵⁰ Ватрослав Јагић (1838–1923), познати научник у славистици.

⁵¹ Архив Србије, СН–1828.

⁵² АСАНУ, 7242/3, стр. 68. Та грађа је објављена у Гласнику српског ученог друштва; XXXIV, 1872. и XLI, 1875.

сам ово дело започео да радим још 1874, и довршио сам га 1878. године у Нишу, као начелник оперативног одељења врховне команде.“ Напоменуо је да се највише служио својим биљешкама, које је правио „у свим правцима дужносно путујући“.

Још као млад официр Мишковић је био темељит и поуздан истраживач и научник. Увијек је тражио савјете од оних чије је знање поштовао и од којих је могао нешто да научи. Обраћајући се Стојану Новаковићу поводом рада *Опис Рудничког округа*, молио га је да се тај спис правилно критички оцијени, како би се могао управљати према другом дијелу, који слиједи. Колико је и како радио на тим пословима види се управо из тог писма, у којем напомиње: „... јер можеш лако претпоставити колико ме је труда стао, а што се доброте и тачности његове тиче, зацело се ни ја ни ти нећемо застидети“. Те радове Мишковић је обично опремао картом сопствене израде и многим илустрацијама, које су прави умјетнички примјерци такве врсте.

Радознали лексикограф и записивач антропонима

Иако није имао већег језичког образовања од онога које је стекао у гимназији и војној школи, Мишковић се у свом раду често заустављао на ријечима, биљежио их и тумачио. Нарочито је запазио, бавећи се топографијом, да многи називи пуно говоре о појму на који се односе: „... врло често топографски називи означају форму и природу самога места без и каквог даљег описивања“. И Мишковић, као и његов учитељ Драгашевић, био је нека врста српског енциклопедисте. Знајући да је мало оних који иду њиховим путем трудили су се да обухвате што више научног простора. На сваком војничком задатку, приликом честих службених путовања, Мишковић је користио сваки тренутак да нешто забиљежи и открије. Приликом једне шетње у селу Брђанима записао је називље цјелокупног склопа воденице. Вјероватно је то први запис такве врсте на српском језику, и до сада није нигдје објављен:

„Чекетело, (што удара у камен)

Кош, (у њему стоји жито)

Околиш (заграђено место око камена)

Оканце, (од земље улепљено на камену где зрно из коша пада)

Камен (доњи и горњи)

Кључаница, (за дизање чанка)

Мучњак,⁵³ (сандук где брашно пада)

Изметало,⁵⁴ (пролаз где брашно испада)

Чанак, (где жито стоји и одакле на камен испада)

Столица, (за скидање камена)

Бучук, (шиник⁵⁵ у коме се жито носи)

⁵³ Од старословенске ријечи мука = брашно. Тако је и у далматинским говорима на острвима (Иж) и у другим словенским језицима.

⁵⁴ Према старословенском (из)метати = (из)бацити. Старији облици: (из)метнути пушку; отуда и метак.

⁵⁵ Вук ту ријеч везује за Херцеговину. Можда су је отуд донијели досељеници у руднички крај.

Паприца, (од гвожђа у камену оздо удубљена)
Преслица, (на паприци од гвожђа)
Кобила, за дизање и спуштање кола. (Кад диже брже се окреће и
крупније меље, кад спушта обратно).

Кораћи (стубови што држе воденицу)
Запињача (дрво с' којим се коло уставља)
Пера (на колу)
Вретено (на колу)
Коло
Буква (кроз коју вода пролази на коло)
Жлеб (служи као и буква, на задњем крају букве)
Цигун (отвор одакле вода на перо бриза)
Устава (место где се вода пред буквом скупил)

Јаз

Подјажија

Све спада под *воденицу*.⁵⁶

Неке ријечи из тога називља не налазе се у Вукову *Рјечнику*, а неке означавају друге или другачије појмове. Имајући уза се Вуков *Рјечник*, Мишковић је, бесумње, упоређивао прикупљене ријечи с Вуковим лексиконом. Зато је у његовим забиљешкама све више оних ријечи којих нема у Вука. Његова досљедност и поузданост у раду, као што је чинио и Вук, на кога се, свакако, угледао, налазе се у забиљешкама, којима је непрестано испуњавао свој „бележник“: „При тим путовањима ја сам и осем званичних захтева правио сваког рода белешке: у зоологијском, ботаничком, минералогичком, етнографијском, историјском, језикословном... погледу које сам белешке систематисао и у ред довео, колико ми је време и знање допуштало...“ О записима и радовима наглашава да „имају вредност ту, што су истинити и поуздани извор, јер је све што је написано, или сам сам својим очима видео, или из уста ондашњих становника дознао и побележио“. Тим траговима кренуо је касније његов велики сљедбеник Јован Цвијић.

Истражујући Зајечарски округ, записао је обиље женских имена, које није могуће наћи ни у једном крају гдје живе Срби:

„Весела, Нена, Добра, Трена, Дуња, Солунка, Жива, Малена, Бојка, Јока, Крстана, Цала, Кадивка, Митанка, Вала, Бона, Свилка, Лепота, Рајна, Злата, Сребра, Живица, Иконија, Дена, Инђа, Кошута, Мира, Недеља, Севдија, Радунка, Павла, Каравилка, Босанка, Гркиња, Георгина, Вишња, Будимка, Милевка, Вукана, Славка, Ракита, Јелика, Јагода, Малина, Нејка, Пауница, Грлица, Убавка, Кадирка, Будилка, Латинка, Селинка, Јерида, Моравка, Јабука, Позница, Прва, Крејана, Борика, Кита, Дунавка...“⁵⁷

Описујући Књажевачки округ, одакле су дјелимично узета нека од наведених имена, Мишковић је обратио пажњу на говор тога краја и

⁵⁶ АСАНУ, 7242/3. Уз то је и цртеж „Воденица код Јелића хана“, 23/2 1869.

⁵⁷ АСАНУ, 7242/9, стр. 73; „Гласник СУД“, XLIX, 1881, стр. 99, 100.

записао неке његове особине, поједине ријечи и нагласак, тако да је претеча каснијих учених истраживача.

Сљедбеник Феликса Каница

Мишковићу су били познати резултати Каницових путовања по Србији у неколико наврата. Видећи да учени Европљанин не може свуда да стигне, и сâм је откривао непознату старину Србије. Притом је увијек обухватао и људе на географским просторима који су га занимали, њихов начин живота, етику и антрополошке особине. Њему и Каницу путеви су се неријетко укрштали, нарочито у источној Србији. Каниц је у својим записима често помињао сусрет с Мишковићем, увијек истичући помоћ и срдачност која му је у тим приликама указивана. Цијенећи значај тих истраживања, не само за Србију него и за Европу, Мишковић се у два наврата обратио министру просвете Јовану Бошковићу да би се Каницу додијелило заслужено одликовање.⁵⁸

Као и Каниц, Мишковић у науци није био кабинетски аналитичар и систематичар. Он је лично, на земљишту, „све сам видео и доживео“, па је зато и сада жив и сликовит његов опис људи и крајева источне Србије и Шумадије (не треба заборавити да је то било знатно прије ученог Цвијића): „Села су груписана и у најбрднијем месту, док у Шумадији у истом терену стоје раштркане куће једног села на два сата простора.⁵⁹ То произилази из духа и карактера самог народа. Шумадинац више има поуздања у се; он љуби личну слободу, и оће да је у својој околини госа, зато се као крсташ орао пење у планине и завлачи у гудуре. Источни Срби више волу да су у близини својих, траже дружење, ослањају се на ближење. Отуда и њихово насељавање. Подобно је код животиња: док орао и јастреб траже врлет и планину, дотле кокош и гуска иду у кућу. Зато је и лакше управљати са Књажевчанима у груписаним селима, него са Шумадинцима у њиховим растуреним селима.“⁶⁰

У својим приказима Мишковић говори о болести која хара тим крајем, називајући је именом мјештана: шап, важдуринa, вренгла (сифилис), и о начину како је лијече; „лече га плавим каменом, а мажу и катраном“. Напомиње да о томе треба писати „Лекарском друштву и обратити пажњу на Књажев. Црнор. Крајински и део Пож“, мислећи на округе. Осим неких порока, он је забиљежио и страшне жртве тога народа у српско-турском рату 1876. године, достојне прича о античким народима: „У овоме рату неке жене и људи из Деановца и Алдинца поклате су око 13 деце, да их не би плачем одали и Турцима у руке пала.“⁶¹ За сво време док су Турци у Књажевцу били, село Причевац

⁵⁸ Архив Србије, ПО-58:966, ПО-58:967.

⁵⁹ Мишковић је, по војничком обичају, раздаљине мјерио временом у којем их савлађује војска (пјешаци).

⁶⁰ АСАНУ, 7242/9, стр. 70.

⁶¹ Сличан запис налазимо и у Марка Миљанова, Плење Кучи...

није се предавало, и било се скупило у пећини изнад села, где су неколико пута Турци долазили и нудили их на предају и сламу палили; али су их ови увек са оружјем одбијали.⁶²

Велика етнографска и географска грађа коју нам је оставио Јован Мишковић изузетно је вриједна због неоспорне научне истине и документарности, па ће његове биљешке увијек моћи да послуже савременим истраживачима.

Упорни истраживач националне историје

У размишљањима и закључивањима Мишковић је био изузетно непристрасан и самосталан, па су његове забиљешке из времена обављања министарске дужности и других послова високог официра и команданта веома поуздани документи за новију српску историју. Пишући једини рад из савремених догађаја, бранећи материнска и људска права краљице Наталије, он је испољио етику и човјечност својствену само великим људима: „Ја ћу причати догађаје на основу писмених докумената, која ми за сада није могуће публиковати, из обзира према датој речи, али ћу се послужити њима у уверењу, да је сваког поштеног човека дужност, бранити ову жену и њена погажена материнска права.“

С великом пажњом и љубављу Мишковић је читао историјску литературу, посебно националну. Познавао је радове свих својих савременика, а нарочито је цијенио Стојана Новаковића, свог личног пријатеља и доброг сарадника. Из преписке с њим види се да је уважавао његово мишљење, али и да је своје ставове увијек образлагао чињеницама. С особитом пажњом односио се према радовима „оца српске историје“ Илариона Руварца, с којим је био у пријатељским односима, пуним поштовања. И Руварац је, како изгледа, похвално говорио о Мишковићевим историјским списима, што се види из једног писма упућеног Руварцу из Београда, 8. јуна 1890. године. Мишковић је, поласкан наклоношћу и похвалном оцјеном, Руварцу одговорио: „Хвала Вам на тако лепом мишљењу о моме скромном раду, али бих Вас молио, да ми најкраће кажете, ако би какве грешке у моме спису налазили, пошто узимаднете времена, да га изближе упознате.“⁶³ Вјероватно је у писму ријеч о најопширнијем Мишковићевом историјском спису *Косовска битка 15. јуна 1389. године*, који је назвао „војно-историјска расправа (са две карте, 4 плана и цртежом)“. У то доба био је већ познат официр и признат научник: „Израдио Јов. Мишковић ђенералштабни пуковник, начелник главног ђенералштаба, редовни члан Српског ученог, почасни члан Српског лекарског друштва“. Тај рад је аутор марљиво и стрпљиво припремао петнаест година, што говори о

⁶² АСАНУ, 7242/9, стр. 79. Тај догађај, с више појединости, записао је и Каниц, наводећи да су биле само жене, а мјесто Турака помиње Черкезе (*Србија 2*, стр. 355).

⁶³ АСАНУ, бр. 6801. Заоставштина Илариона Руварца.

озбиљности Мишковићевог прилаза научним темама. Та тема је за њега, првенствено, била војнички изазов, што се види из одговора критичару Љубомиру Јовановићу.⁶⁴

У политици – само као родољуб

Официрима кнежевине и краљевине Србије није било дозвољено да се баве политиком. Чак су многи пророковали да ће „партизанство“ (како су звали партијску припадност) уништити војску. За бављење политиком официр је стављан „у недејство“ онолико времена колико су његову активност процјењивале старјешине. Веома способни и храбри официр Јеврем Марковић изгубио је главу само зато што је у његову политичку „подобност“ сумњао кнез Милан.⁶⁵ Ипак, Мишковић као војник, особито док је био на високим положајима, није увијек успијевао да потисне политичке ставове. У писму Стојану Новаковићу, од 7. августа 1877, недвосмислено је исказао политичку бојазан да Србија неспремна не уђе у други рат с Турском. „Ово ти пишем што се бојим, да опет неuletимо као 'муве у сурутку', јер сад се неби тако лако искобељали као лане“.

У путописном спису *Кроз Босну и Херцеговину и Боку Которску*⁶⁶ Мишковић је веома исправно запазио политичко и етничко потискивање Срба у Босни и Херцеговини: „Српски назив нетрпи се и свуда се замењује или 'земаљски' или 'босански' и 'херцеговачки'. Приметно је, да се развија *сепаратизам* код народа, избегавањем имена 'српскога', где год се то може, замењујући га обласним (босанским и херцеговачким), или општим (земаљским).

Наслов 'српски' не дозвољава се ни у школи, ни у општини; свуда се брижљиво избегава.

У тој сврси штампају се чак и календари 'Бошњак' и 'Херцеговац'.

У опште огледа се тежња, да се српско име и српско осећање што више угуши.

За овај циљ бирају се погодни чиновници. Интересно је да је сада у Босни и Херцеговини чиновништво највише регрутовано из Пољака и Хрвата...

Насељавањем немачких *колонија* и подизањем католичких *манастира* тежња је, да се српско-православни елеменат прогруша и постепено прелива и отуђује.⁶⁷

⁶⁴ „Отаџбина“, XXX, 1892, стр. 297. Тај одговор Мишковић је прештампao и посебно издао. Професор Јовановић се послe Мишковићева одговора није више јављао.

⁶⁵ Приликом једне диобе руских одликовања Крст св. Ђорђа за наше најхрабрије официре, тражен је списак њихових имена. Кнез Милан се дуго мучио код једног имена, говорећи изасланику Бобрикову: „Знате ли колико ме је муке стало да ово име напишем?“ То је било име Јеврема Марковића.

⁶⁶ Београд, 1896.

⁶⁷ У аустријском попису од 1. маја 1885. било је у БиХ: православних – 571.250 (42,75 одсто), мухамеданаца 492.710 (36,88 одсто), католика – 265.788 (19,89 одсто), Јевреја – 5.905 (0,44 одсто).

Ово се ради систематски и с одређеним планом.

На жалост, у свим овим пословима најодушевљенији су поборници службени органи хрватске народности.⁶⁸

На самом врху војничке и грађанске етике

Најбоље је личне особине Јована Мишковића приказао његов друг и пријатељ, академик Светомир Николајевић, у посмртном слову:

„Генерал Мишковић био је опште тихе нарави, мирољубив, скроман и врло тачан. У сваком свом послу посве вредан, брижљив, смишљен, савестан и енергичан.

„Пре него што би се на шта одлучио, увек је прво свестрано оценио све узроке и последице, па кад је једном одлучио, био је истрајан до краја. Уопште био је пун такта у понашању, говору и оцењивању. Посве пажљив и према старијима и равнима, а нарочито справедљив према млађима; али је у вршењу дужности био строг, како према себи тако и према потчињенима. Није се рђаво о коме изражавао нити је имао обичај оговарања...

„Особито је био нежан супруг и искрен друг, поуздан пријатељ, човек добра и племенита срца, који је увек био готов, да се за праведну ствар заузме и да невољу помогне. Одан свом душом војсци, пун љубави према културном напретку своје отаџбине, он је и свој последњи поглед зауставио на тим двома најмоћнијим факторима националног уједињења и напретка, на науци и на војсци.“⁶⁹

Те карактерне црте Јована Мишковића могу да се прате и потврђују у многим документима у којима се исказивао као војник и човјек. У једном дисциплинском поступку, који се водио против генерала Косте С. Протића прије него што је Мишковић постао војни министар, пало му је у дио да то ријешити, па се обратио Министарском савјету: „...И баш што су то таква питања, а тичу се г. Генерала Протића, налазим се у овој расправи у двогубој неприлици: јер, са једне стране стоји моја министарска дужност да верно радим све оно, на шта ме дужност и интерес реда и дисциплине упућују, а с’ друге стране стоји моја природа са осећајима да према лицу, које се показало у више прилика као мој лични противник, не ступим по тој дужности, пошто би исто лице, и најблажији мој поступак с’ овог места према њему, узело да сам једва чекао какву, па и ову прилику те да му се осветим.

„То ме принуђава да оба ова дела ставим на оцену и расправу министарском савету.“⁷⁰

Мишковић нигдје у својим записима није оставио било какву напомену о својој храбрости, али је брижљиво биљежио све значајније

⁶⁸ Кроз Босну и Херцеговину, стр. 44.

⁶⁹ Светомир Николајевић, Некролог генерала Јована Мишковића, академика, прештампано из „Ратника“, Београд, 1909, стр. 15.

⁷⁰ Архив Србије, ПО-83:126. Генерал Протић је био окривљен зато што није упалио свијетла у стану и одјенуо прикладну униформу за имендан краљице Наталије.

поступке малих људи. Волио је да истакне држање и храброст простих војника, човјечне поступке у рату, упркос непријатељским злочинима. Један га је догађај привукао родитељским пожртвовањем: „Јока, жена Арсенија Драгутиновића, из Заграђе, среза качерског, окр. рудничког, обавезује се да ће место сина бити коморџија у I класи народне војске; а ако се одобри и фронтови пешак.“⁷¹

Кад је, као предсједник Српске Краљевске академије путовао у Европу ради лијечења, „овлашћује председништво, да сав тај хонорар може употребити на исплату оних Академијиних потреба које она за најпрече нађе“. Радило се о 150 динара мјесечно, колико му је припадало као предсједнику Академије, али је он сматрао да му тај новац не припада ако ту дужност не обавља. Кад је по други пут предложен за војног министра није хтио да пристане на скраћење војног буџета, па је изгубио министарско звање, а влада је пала. Похвале и поштовања која су му указивана нису у њему развили таштину и властољубље. У два писмима министру просвјете, Јовану Бошковићу, напомиње: „не заборавите на Каница“, настојећи да се познатом научнику додијели заслужено одликовање.

Признања за државни, војнички и научни рад

Велика животна снага и воља, којима је био испуњен Мишковићев читав живот, нагло су почели слабити. Године 1908. дошла је рано и ненадно јесења хладноћа, због чега је назебао и добио упалу плућа. Послије кратког боловања, ноћу, између 19. и 20. октобра, умро је у 65. години живота. Српска Краљевска академија састала се поводом тога 20. октобра и саопштила његову смрт. Донесена је одлука о томе како ће Академија ожалити свог члана, па је ријешено да се од покојника опрости др Владан Ђорђевић; да Академија упише покојног Мишковића као члана утемељивача друштва „Соко“; да чланови Академије „корпоративно учествују на погребу“. На тој сједници секретар Академије саопштио је покојникову опоруку, према којој оставља Академији своју кућу, чија је тадашња вриједност износила 48.000 динара.⁷² Према опоруци, требало је да Академија кућу прода и да од новца образује фонд под именом „Задужбина Јована Мишковића генерала“. Новчани приход од главнице требало је да се употребљава за „награде најбољих војних списа, који буду наштампани, а првенствено из војне историје и географије“.

Свечани годишњи скуп Академије одржан је 22. фебруара 1909, а почасни говор упутио је сјени покојника његов дугогодишњи сарадник и пријатељ Стојан Новаковић: „Одличан војник и писац по тој струци

⁷¹ АСАНУ, 7242/2, стр. 53.

⁷² На скупу Академије 27. априла 1934. кућа Јована Мишковића, на углу Улице књегине Љубице и Јевремове 44, продата је за 600.000 динара. Послије свих трошкова, остало је 361.363 динара за образовање „Фонда генерала Јована Мишковића“ и задужбина је исте године почела да дјелује.

међу првима у Србији, пок. Ј. Мишковић је имао увек будан интерес за питања из историје, географије и етнографије. Испитао је са те стране сваки крај Србије, у коме је дуже живео. Колико је пок. Мишковић ценио Академију најбоље се види из његовог тестамена, којим је одредио Академију да рукује његовом задужбином намењеном за награде војних списа.⁷³ У опоруци је наведено и „2) да се његова библиотека која има по списку на 2500 књига и карата, у вредности на 10.000 дин. преда Главном Ђенералштабу, где ће се водити и чувати под називом: 'Библиотека Ђенерала Јована Мишковића'.“

Јован Мишковић је добио бројна одликовања, поред наведених у аутобиографији, нарочито за храброст и војничке заслуге. Научна јавност Србије удостојила га је чланством у готово свим познатим научним удружењима, просвјетним и културним друштвима. Осим тога, Јован Мишковић је био једини војник на челу највише српске научне установе – Академије наука. Он је спадао међу оне 'српске официре чије су научне домете користили и страни научни истраживачи. Тако је Н. Овсјаној, члан Императорског географског друштва у Санкт Петербургу, навео да је за грађу свог дјела *Србија и Срби* користио радове Саве Грујића, Јована Драгашевића и Јована Мишковића.⁷⁴

Приликом четрдесетодневног помена, 28. новембра 1908, његов пријатељ, академик Светомир Николајевић, упутио је слиједеће ријечи српским официрима: „Официри српски, угледајте се на овога јуначког, витешког ђенерала свог, на овог неуморног трудбеника, узоритог и савесног старешину, племенитог човека и идеалног Србина!“

Потомци тог великог човјека и војника не само да га нијесу задржали у памћењу, него нијесу поштовали ни његове посљедње жеље. Колико је познато, никада није уручена нека награда из његове оставштине, коју је завјештао Академији наука за радове из области војне историје и географије, што је била његова изричита жеља. Замашна библиотека коју је оставио војсци да се води као посебна цјелина под његовим именом растурена је и на тај начин обезвријеђена. Као да је нешто слутио, тај велики дух, који је преданим радом извлачио из заборава наше велике претке записао је на почетку једног свог чланка: „Народ, који незна уважавати велеума својих, незаслужује да му се рађају.“ Тада је имао 28 година и чин капетана II класе, био је „постављен за најстаријег официра јагодинске бригаде“ и већ почасни члан Српског лекарског друштва.

Упућујући својевремено пријекор немарним савременицима што су заборавили своје велике претке, Јован Мишковић као да се данас обраћа нама:

„То је немарност која се не може опростити. То је неблагодарност спреам оне драгоцене крви, што је ови чувени витезови пролише, да

⁷³ „Годишњак СКА“ XXII, 1908, стр. 117.

⁷⁴ Н. Овсяной, *Сербия и Сербь*, С. Петербургъ, 1898.

нам откупе слободу... ваља нам се постарати да још живљим спомеником обележимо наше високо уважење према сјени наших великих дедова.“

Литература:

1. Милош М. Васић, *Последњи дах ђенерала Јована Мишковића*, Београд, 1909.
2. Светомир Николајевић, *Некролог ђенерала Јована Мишковића, академика*, прештампано из „Ратника“, Београд, 1909.
3. Два говора приликом погребња ђенерала Јована Мишковића, Београд, 1908 (говори др Владана Ђорђевића и ђенералштабног пуковника Боровоја Драгашевића).
4. Архив Историјског института САНУ, Оставштина Јована Мишковића.
5. Архив Србије, Фонд „Поклони и откупи“, оставштина Стојана Новаковића и др.
6. Архив Историјског института САНУ, Оставштина Илиариона Руварца.
7. Архив Историјског института САНУ, Историјска збирка бр. 7553, Из хартија Милана Кујунџића.
8. Јован Мишковић, *Београд и околина*, прештампано из „Ратника“, Београд, 1906.
9. Јован Мишковић; *Хидрографија Независне Кнежевине Србије*, Београд, 1880.
10. Јован Мишковић, *Косовска битка 15. јуна 1389. године*, Војно-историјска расправа, Београд, 1890.
11. Јован Мишковић, *Путовање по Србији*, Београд, 1874.
12. Јован Мишковић, *Војничка писма 1–3*, Београд, 1890 (?).
13. Јован Мишковић, *Српска војска и војевање за време устанка 1804–1815. године*, приступна беседа, Београд, 1895.
14. Јован Мишковић, *Опис Рудничког округа*, Гласник СУД, XXXIV, 1872; Гласник СУД, XLI, 1875.
15. Јован Мишковић, *Књажевачки округ*, Гласник СУД, XLIX, 1881.
16. Јован Мишковић, *Неки стари градови и њихове околине у Краљевини Србији*, „Старинар“, 1–2/1887. и 1/1888.
17. Јован Мишковић, *Косовска битка*, одговор на критику г. Љуб. Јовановића, „Отаџбина“, XXX, 1892.
18. Јован Мишковић, *Последњих шест година наше новије историје*, Београд, 1892.
19. Јован Мишковић, *Топографски речник Јагодинског округа*, Гласник СУД, LXI, 1884.
20. „Војин“, 1864–1870.
21. „Ратник“, 1879–1909.